

In via eruditionis

Tanulmányok a 70 éves Imre Mihály tiszteletére

Szerkesztők

BITSKEY ISTVÁN

FAZAKAS GERGELY TAMÁS

LUFFY KATALIN

SZÁRAZ ORSOLYA

Debreceeni Egyetemi Kiadó
Debrecen University Press
2016

A kötet megjelenését támogatta:
Hódmezővásárhely Megyei Jogú Város Önkormányzata
Tiszántúli Református Egyházkerület

A névmutató elkészítésében közreműködött:
Ivancsó Mária és Posta Anna

A borítón Szenci Molnár Albert fordításában megjelent
Az keresztyeni religiora es igaz hitre valo tanitas (Hanau, 1624) című kötet
címlapjának részletei láthatók.

ISBN 978-963-318-575-9

© Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press,
beleértve az egyetemi hálózaton belüli elektronikus terjesztés jogát is

Kiadta a Debreceni Egyetemi Kiadó Debrecen University Press – www.dupress.hu

Felelős kiadó: Karácsony Gyöngyi
Tördelés, műszaki szerkesztés: M. Szabó Monika
Nyomta: Kapitális Kft.
Felelős vezető: Kapusi József

Tartalom

TABULA GRATULATORIA	15
SZERKESZTŐI ELŐSZÓ	17
NEOLATIN IRODALOM	
LÁZÁR ISTVÁN DÁVID A szerző (Antonio Averulino – Filarete) és a fordító (Antonio Bonfini) ajánlása a <i>De Architecturá</i> hoz	23
POSTA ANNA Eobanus Hessus <i>Psalterium</i> ának kísérőszövegei	30
KASZA PÉTER Megjegyzések Tranquillus Andronicus 1541-es törökellenes beszédéről	40
MÓRÉ TÜNDE A wittenbergi peregrinus diákok búcsúztatása Szikszai Fabricius Balázshoz és Mágocsy Andráshoz 1562-ből	50
P. VÁSÁRHELYI JUDIT Johann Piscator autográf verse Hódmezővásárhelyen	59
VOIGT VILMOS Epitheta Lutheri, Alvincii atque Pazmanii	64
RESTÁS ATTILA Két ismeretlen strassburgi nyomtatvány: Michael Joannes Moslehner magyar nyelvű verse (1633) és Joannes Kempius jogi disputációja (1632) (Pótlás az RMNy-hez, az RMK-hoz és az RMSz-hez)	74
SZÖRÉNYI LÁSZLÓ A Bécsi Egyetem magyar nemzetének, azaz a <i>natio Hungaricának</i> a 17. században tartott, Szent László tiszteletére elmondott beszédei	82
IFJ. BARTA JÁNOS Nyelvváltás a 18. század végi magyarországi mezőgazdasági irodalomban	90
FORDÍTÁS- ÉS HATÁSTÖRTÉNET	
BARTÓK ISTVÁN „...széthúzások pusztító viharában...” – Adalékok Sylvester János Újszövetség-fordításának bécsi kiadásához	101

BALÁZS MIHÁLY	
Szent vagy profán? Adalék Sebastian Castellio erdélyi recepciójához	106
GÁBOR CSILLA	
Szerző, fordító, patrónus – Zólyomi Boldizsár Gerhard-fordításának háttéréhez	115
LŐKÖS ISTVÁN	
A magyar reformáció recepciója egy közép-európai nyelvi régióban	122
TÜSKÉS GÁBOR	
A <i>Confessio peccatoris</i> kiadás- és fordítástörténetéhez	138
PENKE OLGA	
„Futó darabok” és a háromnyelvű <i>Henriás</i> – Kéziratok kivonatok Voltaire műveiből	149
KNAPP ÉVA	
Ágoston Péter Martin von Cochem fordításának utóéletéhez	160
VERSEK, ÉNEKEK ÉS IMÁDSÁGOK	
MADARÁSZ IMRE	
Egy középkori „dühös fiatal” vidám versei – Cecco Angiolieri és a toszkán komikus-realista költészet	175
FEKETE CSABA	
Huszár Gál imádságai	181
FAZEKAS SÁNDOR	
A 17. századi verses repertórium toposzrendszerének alapvonalai	192
H. HUBERT GABRIELLA	
<i>Keresztyéni énekek</i> , Debrecen, 1610	201
FEKETE KÁROLY	
Az <i>Öreg Graduál</i> teológiai tanulságai	211
HUBERT ILDIKÓ – SZELESTEI NAGY LÁSZLÓ	
Százlevelő rózsza	219
SZÁRAZ ORSOLYA	
Missziós énekeskönyv a 18. századi jezsuita népmissziókban	225
SZENCI MOLNÁR ALBERT	
ÖTVÖS PÉTER	
Szenci Molnár Albert német barátja, Martin Opitz Magyarországon	243
OLÁH RÓBERT	
Szenci Molnár Albert ajándék <i>Institutiója</i> Budai Péternek	252

BITSKEY ISTVÁN	
<i>Dictionarium quadrilingue</i> – Jegyzet a négynyelvű Szenci-szótárról	260
DEBRECZENI ATTILA	
„Szenczi Molnár Albert’ keze”	271
A. MOLNÁR FERENC	
A Szenci Molnár Albert fordította negyvenkettedik zsoltár szövegének hagyományozódása 20. századi egyházi énekeskönyveinkben	279
PROTESTÁNS PRÉDIKÁTOROK MŰVELTSÉGE	
ŐZE SÁNDOR	
Gondolatok a könyvtárról – Antikrisztus-fogalom és a török kérdés a 16. század közepén a svájci és a magyar protestáns teológusoknál	295
OLÁH SZABOLCS	
Trópus a reformátori állametikában	304
ŐSZ SÁNDOR ELŐD	
Tordai Sándor András erdélyi református püspök két könyvéről	315
PÉNZES TIBORC SZABOLCS	
Egy lépés a Medgyesi kritikai kiadás felé – Lorántffy Zsuzsanna: <i>Moses es az prophetak</i>	325
LUFFY KATALIN	
Egy Medgyesi-vers nyomában	334
CSORBA DÁVID	
„Szemeimmel láttam” – Sajószentpéteri István kálvinista prédikátor látens forrásai	342
HEGYI ÁDÁM	
Miért csalódott Szőnyi Benjámín a fiziko-teológiában?	354
MONOK ISTVÁN	
Hatalom és könyvtárak a kora újkori Magyar Királyságban és Erdélyben	363
HISTORIA	
MOLNÁR DÁVID	
A történetírás ártatlanságáról Zsámboky János egyik emblémája kapcsán	373
PAPP JÚLIA	
A vitéz szigetvári nő(k) a 16–17. századi hazai irodalomban és történetírásban	384
MEDGYESY S. NORBERT	
Vir Coronae, Pater Patriae – Gróf Koháry (II.) István mecénatúrája és a színpadi történelemoktatás	394

S. SÁRDI MARGIT Ottlyk György önarcképe	399
MÁRTIROLÓGIA	
D. TÓTH JUDIT Az emlékezet retorikája – Nyssai Szent Gergely első homíliája a sebastéi negyven mártír magasztalására	409
TÓTH ZSOMBOR Persecutio decennalis: az evangélikus perspektíva lehetősége – Lányi György példája	423
SZŐKE ESZTER Lucretia története a 16–17. századi itáliai tragédiákban	438
FAZAKAS GERGELY TAMÁS Mártírium, vallási persecutio, az utolsó kenet és Bethlen Kata	446
19–20. SZÁZADI IRODALOM	
RATZKY RITA Petőfi kötet szerkesztési elvei a <i>Versek (1844–1845)</i> című kötetében	465
HAJNÁDY ZOLTÁN Szó és kép viszonya Lev Tolsztoj poétikájában	472
AMEDEO DI FRANCESCO Gondolatok Dsida Jenő <i>Krisztus</i> című verséről	483
BERTHA ZOLTÁN Reformációtudat és nemzeti irodalmi szellem (Czine Mihály magyarságszemlélete tükrében)	489
IMRE LÁSZLÓ A profán és a szakrális viszonya és funkciója Jókai Anna <i>Jákob lajtorjája</i> című regényében	499
GYŐRI L. JÁNOS Heinz Schlaffer német irodalomtörténetének tanulságai (Megkésett recenzió egy fontos kiadványról)	507
NÉVMUTATÓ	515

TÜSKÉS GÁBOR
A *Confessio peccatoris* kiadás-
és fordítástörténetéhez*

Tanulmányomban a magyar történet- és irodalomtudomány egyik több évtizedes, súlyos adósságáról adok számot, egyben sürgetni szeretném az adósság törlesztését. Kiindulópontom, hogy II. Rákóczi Ferenc fő műve, az *Egy bűnös vallomása*, eredeti címén *Confessio peccatoris*, a 18. századi latin nyelvű elbeszélő-meditatív próza rendkívül összetett, egyik legtöbbet idézett, valójában azonban kevésbé ismert, kiemelkedő alkotása, mely elválaszthatatlan részét alkotja Európa és benne a magyarság történeti, irodalmi, kulturális örökségének. Az első részben vázolom a mű történeti és irodalmi jelentőségét. A második részben bemutatok néhány mozzanatot a szövegkiadás és a fordítás történetéből, végül érvelni fogok a kritikai kiadás mielőbbi megvalósítása mellett.

I.

Ismeretes, hogy a mű 1716 és 1720 között, a magyar és a francia történelem fontos időszakában, Franciaországban és Törökországban keletkezett.¹ Történeti jelentőségét elsősorban az adja, hogy átfogja a másfél évszázados magyarországi török uralom felszámolásának és az ország új berendezkedésének problematikáját, miközben együtt mozgatja a 17. század utolsó és a 18. század első negyedének hazai és nemzetközi eseményeit. Tárgyalja a korabeli európai politika számos kérdését, s megvilágítja a magyar állam integritásáért, korszerűsítéséért és európai jelenlétéért folytatott küzdelmeket. Ábrázolja a katonai, diplomáciai alternatívákat, bemutatja a fejedelem nemzetközi kapcsolathálózatát és az európai politikusok állásfoglalásait. Sűrítve magában foglalja a kor fontosabb eszméit, vallási, erkölcsi értékrendjét, műveltségét, s érzékelteti az ezek átalakulása során keletkezett feszültségeket. A személyiség szűrőjén át jellemzi az abszolutizmus változatait, sorra veszi az európai hatalmi egyensúly megteremtéséért folytatott kísérleteket, a békekötések körülményeit, s megfogalmazza ezek kritikáját.

* A szerző az MTA BTK Irodalomtudományi Intézetének tudományos tanácsadója, az Eszterházy Károly Főiskola Világirodalom Tanszékének tanszékvezető egyetemi tanára.

¹ A mű bemutatásához ld. Gábor Tüskés, *Psychomachie d'un prince janséniste. François II Rákóczi: Confessio peccatoris*, Chroniques de Port-Royal, 2015, 400–423. A korábbi szakirodalom bibliográfiai adataival.

Rákóczi nem történetíróként viszonyul elbeszélése tárgyához. Állandó, többrétegű, fiktív párbeszédet folytat egykori és mai önmagával, Jézussal, az „Örök Igazság”-gal, kortársaival, a fejedelmekkel és majdani olvasóival, miközben feltárja töprengéseit, lelki vívódásait. Az elbeszélte történetek egy részét némileg másként adja elő az *Emlékiratok*ban. Számos jól dokumentált eseményről hallgat, némely részletet a történeti források nem igazolnak. Az a kép, amit önmagáról és másokról rajzol, gyakran szubjektív, s csupán részleteiben egyezik meg a valósággal. A történeti és személyi vonatkozások hitelességének kérdése, fikció és valóság viszonya alkotja a munka értelmezésének egyik alapproblémáját.

Irodalmi szempontból a mű különleges helyet foglal el az emlékirattól és vallási konfessziótól az önéletrajzhoz és világi konfesszióhoz vezető folyamatban. Műfaja a vallomásban megtestesülő lelki önéletrajz, vallomás és önéletírás szintéziskísérlete, egy sajátosan spiritualizált, mitizált „önéletírás-vallomás”. Rákóczi az augustinusi vallomás-modellt és a janzenista én-irodalom tradícióját kapcsolja össze eredeti módon a magyarországi és erdélyi emlékirat-hagyomány vallomáshoz közeli vonulatával, miközben az egyéni és nemzeti önvizsgálatot érzelmekkel telített, vallási keretbe helyezi. Két korabeli francia nyelvű adaptációja révén a munka beletartozik a Rousseau előtti szubjektivizmus történetébe. Új oldalról világítja meg a 18. század elején együtt élő különféle irodalmi, vallási, bölcseleti és politikai eszméáramlatok, műfaji hagyományok és retorikai beszédmódok egymásra rétegződését, s gazdagítja a francia–magyar irodalmi kapcsolatokat.

Mint minden emlékező és vallomástevő, Rákóczi is a jelen perspektívájából értelmezett múltat beszéli el. Egyszerre szól a valóság történéseiről és a valóságba beágyazott mítoszról, s betekintést ad az egyéni és a közösségi történeti tudat alakulásába. A történelmi bűnök és büntetések sémáját hatásosan ötvözi az önmegalázás és az önvád irodalmi gesztusával. A mű az elbeszélő sorsának irodalmi igényű megformálása, azonosságtudatának szimbolikus lenyomata, egy kivételes történelmi helyzetnek az egyén életén átszűrődött képe. A főszereplő nem a történelem, hanem az ember a történelemben.

Rákóczi megteremtette a vallomásos-önéletrajzi próza érzelmekkel telített, egyéni változatát, mely több vonatkozásban a lélekelemző regény, az én-regény és a század második felében bekövetkezett individualizáció felé mutat. A *Confessio* beilleszthető a folyamatba, melynek során a janzenizmus – más 17. századi teológiai, spirituális áramlatokkal együtt – szerepet játszott a retorika visszaszorulása, a poétika előtérbe kerülése, az egyéni invenció és az érzelmek felszabadítása irányába ható irodalmi törekvésekben.

Az elmondottak alapján megállapítható: a *Confessio* csak a megfelelő nemzetközi kontextusban értelmezhető helyesen, a művet megillető európai ismertség azonban ma még hiányzik. A nemzet történeti önismeretének kiemelkedő forrása, a 18. századi magyar irodalom és történelem európai beágyazottságának alapvető dokumentuma lehetne, de jelenleg mégsem az. Csupán a szakemberek szűk köre ismeri, s hiányzik a jelentőségéhez méltó történeti, irodalomtörténeti értéke-

lés. A művelt olvasó tudatában a *Confessio* többnyire összemosódik az *Emlékiratok*kal, s a nagyközönség szinte egyáltalán nem ismeri az író Rákóczi. A helyzet egyik fő oka az, hogy Rákóczi műveinek kritikai kiadása 1997 után elakadt: máig nincs a mű latin szövegének és a korabeli francia fordításoknak megbízható, teljes kiadása, s hiányzik az erre épülő, hiteles és pontos magyar fordítás. Ehhez járul, hogy nem történt meg a fejedelem írói életművének átfogó feldolgozása, s az író Rákóczi nincs, vagy alig van jelen a középiskolai és az egyetemi irodalomoktatásban. A helyzetre lehet ugyan különféle magyarázatokat találni, százötven évvel a latin szöveg megtalálása és kiadása után azonban egyik magyarázat sem lehet igazán meggyőző.

II.

A helyzet okait a *Confessio* rendkívül szerteágazó kiadás-, fordítás- és értelmezéstörténetében kereshetjük elsősorban. A megbízható szövegkiadás hiánya miatt a kisajátító, egyoldalú és ellentmondásos értelmezések sorával, a potenciális olvasót lebecsülő nézetekkel kell számolnunk, s rosszul feltett és megválaszolatlan kérdések sokasága övezi a művet. A továbbiakban öt csomópontot emelek ki a szövevényes történetből, mely önálló historiográfiai feldolgozást érdemel.

1. A *Confessio* létezéséről az *Emlékiratok* 1739-es hágai kiadása óta lehetett tudni.² A kéziratot Grisza Ágost ügyvéd, a 49. honvédszászlóalj egykori parancsnoka, Párizsban fordítói irodát működtető 48-as emigráns kezdte keresni az 1850-es évek második felében különböző párizsi gyűjteményekben. Kétévi eredménytelen keresés után Grisza 1859 áprilisában Henszlmann Imrére hivatkozva – akinek a megbízásából Toldy Ferenc számára az előző évben másolatokat készített francia könyv- és levéltárakban – levélben fordult Toldyhoz, és a segítségét kérte.³ Leírja, hol kutatott eddig, s kérdezi, van-e a munkának másolata valamely magyar levéltárban, tudják-e az eredeti kézirat hollétét, s ha igen, az hol található. A keresett kéziratot Grisza végül 1859-ben a Bibliothèque Nationale Kézirattárában találta meg, az egyik könyvtárőr segítségével.⁴ A megtalálásról hírt adott Palay nevű debreceni orvos ismerősének, és érdeklődött a kiadás lehetőségéről. Palay az Akadémiához fordult. 1859. november 9-én Griszához írt levele szerint Tóth Lőrinc akadémiai tagtól Palay azt a választ kapta, hogy „véleménye szerint semmi

² *Histoire des Révolutions de Hongrie [...]*, V–VI, La Haye, Jean Neaulme, 1739.

³ Grisza Ágost Toldy Ferenchez, Párizs, 1859. április 12. MTA Kézirattár, M. Ir. Lev. 4-r, 67. sz., 232.

⁴ A kézirat megtalálásának és kiadásának történetét Révész Imre vonatkozó anyaggyűjtését is felhasználva feldolgozta JAKUS Lajos, *Rákóczi Önvallomásainak kiadása*, Vigília, 1976/10, 687–691. Vö. Révész Imre, *A Confessio megtalálásának, lemásolásának, kiadásának és a körülötte támadt zavaroknak általam részben már feldolgozott, de nem közölhetett ügye*, 1962. november 4., MTA Kézirattár, Ms. 5342/79–82.

módon meg nem engedné a kormány [...] a munka behozatalát, annál fogva jobb időkre kell halasztani.”⁵ Grisza felfedezésének híre gyorsan elterjedt. Szinyei Gerzson 1860. november 18-án Heidelbergből írt levelében arról tájékoztatta Erdélyi Jánost, hogy a kéziratot Grisza „[s]aját költségén szeretné kiadni, de nincs pénze. Toldi [!] Ferenczczel már közölte a dolgot, de választ sem kapott levelére.”⁶ Több évi munkával Grisza maga másolta le a nehezen olvasható, a *Fohászok* ugyanott található szövegével együtt közel ezeroldalas kéziratot. Hazatérése után, 1872. január 15-én átadta a másolatot az Akadémia Történelmi Bizottságának 555 forint honorárium fejében. A szöveget Ponori Thewrewk Emil és Czibulka Nándor nézte át és javította, de nem vetette össze az eredetivel. A nyomdába adott kézirat egy része átmenetileg elveszett, ezért a Bizottság 1873. október 18-án tartott ülésén felvetődött az eredeti kézirat kikölcsönzésének, a hiányzó rész újbóli lemásolásának és a többi rész eredetivel való egybevetésének gondolata. Erre azonban nem került sor, mivel az elveszett kéziratrészt megkerült, s 1875 végére elkészült a szöveg nyomtatása. A mindössze öt nyomtatott lapnyi, névtelenül megjelent előszót, mely tartalmazza Grisza visszaemlékezését a kézirat megtalálásáról, Fraknoi Vilmos írta, szövegét Csaplár Benedek fordította latinra. A kötetet⁷ Fraknoi 1876. február 11-én mutatta be a Történelmi Bizottságnak.

Grisza nem volt filológus, s mivel a másolási hibák javítása találmányra történt, az Akadémia gondozásában megjelent kiadás színvonala messze elmarad a kor tudományos forráskiadványaiban követett mércétől. A szöveg nem hiteles, nem tükrözi a mű eredeti szerkezetét, számos nyomdahiba tarkítja; nincsenek jegyzetek és hiányzik a művet bemutató szaktanulmány. A kiadást a *Századokban* ismertető Thaly Kálmán „önéletrajz”-nak nevezte, és két, egymással össze nem egyeztethető részre osztotta a *Confessiót*; az elmélkedő részeket az elbeszélés összefüggéseit zavaró, „vallási ömlengések”-nek titulálta.⁸ *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága 1676–1701* című könyvében minden kritika nélkül használta fel és értelmezte a történeti elbeszéléseket.⁹

2. A *Confessio* első magyar fordítása 1903-ban látott napvilágot Domján Elek evangélikus lelkész munkájaként.¹⁰ A kényesebb részek fordítását Domján elhagyta vagy finomította, a címben átvette Thaly műfaji meghatározását, de a bevezetőben *Vallomásoknak* is nevezte a művet. Ugyanitt a szöveg egysége mellett foglalt állást, s elméleti szempontból értelmezte Rákóczi vallásosságát. A fordítást a

⁵ Palay levelét a Grisza család hagyatékából idézi JAKUS, i. m., 688.

⁶ *Erdélyi János levelezése*, s. a. r., jegyz. T. ERDÉLYI Ilona, II, Bp., Akadémiai, 1962, 263–266, itt 264–265. A kézirat megtalálását Toldynak hírül adó, említett levél jelenleg ismeretlen.

⁷ *Principis Francisci II. Rákóczi Confessiones et Aspirationes Principis Christiani*, e codice Bibliothecae Nationalis Parisiensis edidit Commissio fontium historiae patriae Academiae Scientiarum Hungaricae, Bp., Bibliopolium Academiae Hungaricae, 1876.

⁸ THALY Kálmán, *II. Rákóczi Ferencz önéletrajzának ismertetése*, Századok, 1876/4, 316–322, itt 317.

⁹ Uő, *II. Rákóczi Ferenc ifjúsága 1676–1701: Történeti tanulmány*, Pozsony, Stampfel, 1881.

¹⁰ *II. Rákóczi Ferenc fejedelem önéletrajza [...]*, ford. DOMJÁN Elek, Miskolc, Szelényi, 1903.

Századokban Keller (Kajlós) Imre bírálta,¹¹ aki Domjánnal közel egy időben maga is közreadott egy szemelvényes fordítást a *Magyar Klasszikus Könyvtár* sorozatban.¹² Keller (Kajlós) úgy vélte, „Rákóczi [...] alakját nemzete [...] a szentek glóriájával vette körül, [...] hibáit és bűneit tehát nem szabad hogy tudja a közönség.” Válaszában a fordító a történeti hűség és az elmélkedések történeti vonatkozásai mellett érvelt, a Thaly-tanítvány Tasnádi Nagy Gyula szerkesztői megjegyzése szerint azonban Domján „[v]álaszának tudományos értéket nem tulajdoníthatunk.”¹³ Thaly ugyancsak elutasította Domján fordítását és álláspontját, mondván: „meggondolatlan indiscretió törvénytelen terméke.”¹⁴ Karácsonyi János élesen bírálta Thaly véleményét, s azokat, akik mellőznék a *Confessio* elmélkedéseit, majd így folytatta:

„Az utólag okoskodó államférfiak és politikai történetírók egyike-másika [...] csak akkor osztogatná kegyeit s dicséretét, ha az előttük élt államférfi az ő politikai ábrándjukat mindenféle tiltott és nem tiltott, okos és oktalan eszközökkel, pártküzdelmekkel, fölkelésekkel, késhegyig menő harccal, a kétségbeesés kapkodásával is kivívta, a lehetetlent lehetővé tette volna.”¹⁵

1903-ban Karácsonyi János, Pauler Gyula és Concha Győző levelezett egymással a *Confessióról*.¹⁶ Pauler szerint ki kellene adni, ha nem lehet latinul, akkor magyarul, „ezt semmiféle érdek nem hátráltathatja”. A jubileumra tekintettel azonban nem javasolta a kiadást, mivel úgy vélte,

„a nagy közönség nagy része is korlátolt eszű vagy felületes: több volna a megütkezés, mint a helyeslés [...]. Most ne fordíttassuk le a Confessiókat. Egyszer, később: lehet, sőt jó is, hadd ismerje a közönség igazabban Rákóczit, mint eddig, s azzal a fejedelem nimbusza az elfogulatlan emberek előtt semmivel sem fog csökkenni.”¹⁷

¹¹ KELLER Imre, *II. Rákóczi Ferencz fejedelem önéletrajza: a latin eredetiből fordította Domján Elek, Miskolc, 1903, Századok, 1904/7, 711–715.*

¹² II. RÁKÓCZI Ferenc *Vallomásaiból*, I–II, latinból ford. KAJLÓS Imre, Bp., Lampel, 1903–1904.

¹³ DOMJÁN Elek, *II. Rákóczi György önéletrajza: rövid válasz Keller Imrének*, Századok, 1904/8, 807–808.

¹⁴ De Saussure Czézárnak, *II. Rákóczi Ferenc fejedelem udvari nemesének Törökországi levelei 1730–1739-ből és Följegyzései 1740-ből a fejedelem utolsó éveiről, haláláról, végrendeletéről és Emlékiratairól*, kiad. THALY Kálmán, Bp., MTA, 1909, 80.

¹⁵ KARÁCSONYI János, *Rákóczi Ferenc fejedelem vallomása*, Katolikus Szemle, 1903/7, 627–655, itt 649.

¹⁶ Karácsonyi János Concha Győzőhöz, Bihar-Püspöki, 1903. február 3. MTA Kézirattár, Ms. 4811/333.

¹⁷ Pauler Gyula Concha Győzőhöz, Bp., 1903. január 28. MTA Kézirattár, Ms. 4811/501. A nagyközönség történeti megítélésének Pauler véleményével párhuzamba állítható, néhány évtizeddel későbbi példája Mályusz Elemér 1947. május 14-én Kelemen Lajoshoz írt levelének részlete a tervezett Kelemen Lajos Emlékkönyvbe küldött Kossuth-tanulmányáról: „küldöm a mellékelt

3. Márki Sándor 1907–1910 között megjelent, monumentális Rákóczi-életrajzában többnyire kritika nélkül, bizonyító erejű forrásként hasznosította a *Confessio* elbeszélő részleteit.¹⁸ Szekfű Gyula 1913-ban kiadott Rákóczi-monoográfiáját részben ugyancsak a *Confessio* ösztönözte.¹⁹ R. Várkonyi Ágnes szerint „Szekfű erősen a mű hatása alá került, s Rákóczi önkritikus megállapításait a történetírás nyelvére fordította.”²⁰ A könyv által kiváltott heves vitában többen hivatkoztak a *Confessióra*.²¹ Az aktuálpolitika tőkét igyekezett kovácsolni Rákóczi „védelmé”-ből, s a sajtó élesen támadta Szekfűt és munkáját. A vita által adott ösztönzés ellenére továbbra is késett a *Confessio* korszerű tudományos feldolgozása. A két világháború közti időszak fontos eredménye volt, hogy Zolnai Béla megtalálta a *Confessio* két, korabeli francia fordítását.²² Feltárta az egyházi cenzorok jelentéseit, akik janzenistának minősítették Rákóczi egyik elmélkedését,²³ s a Thaly által közölt hagyatéki leltár alapján rekonstruálta a rodostói Rákóczi-könyvtár állományának nagy részét.²⁴ Geréb László szemelvényes *Confessio*- és *Mémoires*-fordítása 1942-ben látott napvilágot.²⁵

4. 1953-ban, a szabadságharc kitörésének 250. évfordulóján a Szépirodalmi Kiadó felkérésére Révész Imre akadémikus elkészítette a *Confessio* Zolnai Béla által kijelölt részeinek új magyar fordítását a *Magyar Klasszikusok* sorozatban tervezett Rákóczi-kötet számára.²⁶ A szemelvényes fordítást ifj. Horváth János és Esze Tamás lektorálta.²⁷ A lektori vélemények figyelembe vételével a fordító javította és

---

kéziratot [...]. Egy olyan népnek, mint a magyar, amely az igazság helyett jobban kedveli a dajkaméséket, tekintettel kell lenni az érzékenységre. Kéziratomat így már eleve abban a meggyőződésben gépeltem le, hogy nem fog napvilágot látni.” A levelet Kelemen Lajos Mályusz előérzetét igazoló, Gyallay Pap Domokoshoz írt levelével együtt idézi: SAS Péter, *Kelemen Lajos levéltáros-történész (1877–1963) = Stephanus noster: Tanulmányok Bartók István 60. születésnapjára*, szerk. JANKOVICS József, JANKOVITS László, SZILÁGYI Emőke Rita, ZÁSZKALICZKY Márton, Bp., reciti, 2015, 445–461, itt 456.

¹⁸ MÁRKI Sándor, *II. Rákóczi Ferenc*, I–III, Bp., Magyar Történelmi Társulat, 1907–1910.

¹⁹ SZEKFŰ Gyula, *A száműzött Rákóczi*, Bp., MTA, 1913.

²⁰ R. VÁRKONYI Ágnes, *Narráció és elmélkedés II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris című művében = Emlékezet és devóció a régi magyar irodalomban*, szerk. BALÁZS Mihály, GÁBOR Csilla, Kolozsvár, Egyetemi Műhely Kiadó – Bolyai Társaság, 2007, 167–199, itt 174.

²¹ Így pl. Angyal Dávid, Domanovszky Sándor, Márki Sándor. A véleményeket idézi R. VÁRKONYI, *i. m.*, 174–175.

²² ZOLNAI Béla, *A janzenista Rákóczi*, Szeged, Városi ny., 1927, 177–181, 266–288, itt 277–279.

²³ *Uo.*, 274–275; VIZKELETY András, *II. Rákóczi Ferenc elmélkedéseiről készült egyházi cenzori jelentések*, Irodalomtörténeti Közlemények, 1961/2, 204–216.

²⁴ ZOLNAI Béla, *II. Rákóczi Ferenc könyvtára*, Magyar Bibliofil Szemle, 1925/26, 1–27.

²⁵ *II. Rákóczi Ferenc emlékezései és vallomásai*, a szemelvényeket ford., bev. GERÉB László, Bp., Officina, 1942.

²⁶ A továbbiakhoz ld. RÉVÉSZ Imre, *Feljegyzés II. Rákóczi Ferenc „Confessio Peccatoris”-a szemelvényes fordításának, ill. új eredeti szövegkiadásának ügyeiről*, Bp., 1958. október 6. Gépirat, 5 f., MTA Kézirattár, Ms. 5342/17.

²⁷ MTA Kézirattár, Ms. 5340/11–13.

kiegészítette a kéziratot, s átadta a kötetet szerkesztő Zolnainak. Munka közben Révész felismerte az 1876-os kiadás hiányosságait, ezért javaslatára a következő évben az MTA Történettudományi Intézete beszerezte Párizsból az eredeti kézirat mikrofilmjét egy új szövegkiadás céljára. A szükséges nagyítások elkészítése közel három évig tartott.²⁸ 1956-ban megjelent Révész szemelvényes fordításának egy részlete a Szépirodalmi Kiadó *Rab századok* című antológiájában.²⁹ A tervezett Rákóczi-kötet nem valósult meg, a fordítás nagyobbik része máig kiadatlan.³⁰

1957-ben a Történettudományi Intézet megbízta Juhász Lászlót, az újkori latin filológia 1930–1946 között fennállt, legeredményesebb magyar vállalkozásának szerkesztőjét és fenntartóját, hogy a nagyítások alapján rendezze sajtó alá a *Confessio* latin szövegét. Révésszel megállapodtak a jegyzetek és a bevezetés elkészítésében, s eldöntötték, hogy az egész kötet latinul lát napvilágot. 1958 folyamán Juhász megkezdte a latin szöveg helyreállítását,³¹ Révész írta a tárgyi jegyzeteket³² és a bevezetést,³³ s az MTA Történettudományi Bizottsága és II. Osztálya javasolta a kötet felvételét az Akadémiai Kiadó távlati tervébe. A szeptember 23-i osztályülés felvetette a kétnyelvű, latin–magyar kiadás gondolatát, mire Révész ötoldalas feljegyzést írt az ügy addigi történetéről, és megfogalmazta aggályait a teljes kétnyelvű kiadással kapcsolatban.³⁴ Ezek közül az egyik az volt, hogy szerinte a szöveg intim, magánéleti, szexuálpszichológiai vonatkozásainak „teljesen felesleges széleskörű magyar olvasóközönség kezébe jutniok.” Októberben Juhász levelet írt Zolnai Bélának egy közelebbiről meg nem nevezett, „Troyes-ban levő kézirat”, azaz nagy valószínűséggel a *Confessio* teljes korabeli francia fordításának mikrofilmzése ügyében, amely szerinte „fontos mozzanat a kiadás szempontjából”.³⁵ A levél jelzi, Juhász körültekintő módon a teljes francia fordítást is be kívánta vonni a szövegkiadási munkába.

1959-ben az Akadémiai Kiadó szerződést kötött a kézirastra, egy idő után azonban ellentét támadt Juhász és Révész között a kiadást illetően, mivel Juhász bírálta Révész tárgyi jegyzeteit és bevezetőjét, nem készítette el ezek latin fordítását,

²⁸ A *Confessio* szemelvényes fordításával és kiadásával kapcsolatos levelezés 1953. III. 20. – 1957. VI. 18. MTA Kézirattár, Ms. 5340/14–46.

²⁹ *Rab századok (Börtönnaplók, börtönlevelek)*, összegyűjt., s. a. r., jegyz. PINTÉR József, Bp., Szépirodalmi, 1956, 67–89.

³⁰ II. Rákóczi Ferenc *Confessio peccatoris, Egy bűnös ember vallomása: Szemelvényes fordítás*. Ford. Révész Imre. Gépirat, 178 f. Révész Imre és Zolnai Béla javításaival. MTA Kézirattár, Ms. 5340/1. A gépirat kézirat előzménye füzetekbe írva: MTA Kézirattár, Ms. 5340/2–8. A fordításhoz készített kézirat jegyzetek: MTA Kézirattár, Ms. 5340/9–10.

³¹ II. Rákóczi Ferenc: *Confessio peccatoris*. A latin nyelvű szöveget helyreállította JUHÁSZ László. Gépirat [első példány], Juhász László javításaival, 453 f. MTA Kézirattár, Ms. 5341/4–8.

³² Révész Imre, A *Confessio helyreállított szövegének jegyzetei*. Gépirat első és másodpéldánya, 150 f. MTA Kézirattár, Ms. 5341/9–10.

³³ A bevezetés kézirat fogalmazványa és gépiratos tisztázata, 78 f., MTA Kézirattár, Ms. 5341/1–3.

³⁴ Révész, *Feljegyzés...*, i. m., ld. továbbá Révész Imre megjegyzéseit 1958. okt. 23. és 1961. máj. 8. MTA Kézirattár, Ms. 5340/47.

³⁵ Juhász László Zolnai Bélához, Bp., 1958. október 8. MTA Kézirattár, Ms. 4124/364.

s adós maradt a szövegkritikai jegyzetekkel.³⁶ Jelezte: presztízs-okokból nem kívánja lektoráltatni az általa végzett munkát, és saját, újraindítandó sorozatában akarja megjelentetni a kötetet. 1960 októberében Juhász más munkáira, állásnélküliségére és a „kellő jegyzetek” hiányára hivatkozva lemondta a vállalkozás folytatását. Révész az év hátralévő hónapjaiban legépelte az átdolgozott bevezetést és a jegyzeteket. A következő évben Benda Kálmán közvetítésével a Történelmi Társulathoz fordult, H. Balázs Évával és másokkal levelezett, majd felajánlotta kéziratai egy példányát a Sárospataki Tudományos Gyűjteménynek. A kötet 1962/63-ban is szerepelt a II. Osztály kiadási tervében, 1964 februárjában azonban az Akadémiai Kiadó felbontotta a szerződést a kézirat el nem készültére hivatkozva. A maga részéről Révész azzal zárta le az ügyet, hogy összeállította a kiadásra vonatkozó, birtokában lévő összesen 87 irat közel kétszáz lapnyi gyűjteményét, melyről 1964 áprilisában tételes jegyzéket készített.³⁷ Ennek rezignált hangú záradékában így írt:

„Legjobban az fáj, hogy a Magyar Tudományos Akadémiának egy mind tudományos, mind kegyeleti szempontból kivételes és rég esedékes köteleességteljesítése – egy több, mint évtizedes huzavona során – a messzi jövőbe tolodott el. Életemnek nem sokára betöltendő – ha betöltendő! – 75. esztendejében nem tehetek egyebet, mint hogy ehhez a jövődökhöz fellebbezek: úgy érzem, hogy nemcsak a magam, hanem a nagy Fejedelem nevében is.”

5. Az 1970-es évek második felétől számítható a történet újabb, máig tartó szakasza. Révész Imre adatgyűjtéséből kiindulva Jakus Lajos feldolgozta, és 1976-ban közreadta a *Confessio* 1876-os kiadásának történetét.³⁸ A Juhász által megállapított latin szöveg javításával Kenéz Győző és Érszegi Géza foglalkozott, az eredeti kézirrattal való összevetés azonban nem történt meg.³⁹ 1978 és 1997 között négy kötetben megjelent az *Emlékiratok*, a *Politikai és erkölcsi végrendelet*, a *Fohászok* és a *Meditációk* kritikai kiadása az *Archivum Rákócziánium III. osztály: Írók* című sorozatában.⁴⁰ Kovács Ilona közreműködésével Köpeczi Béla 1977-ben kiadta a

³⁶ A továbbiakhoz ld. a *II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris* c. művének szövegkiadásával kapcsolatos levelezést, 1953–1964. Gép- és kéziratok, 162 f. MTA Kézirattár, Ms. 5342/1–87.

³⁷ Révész Imre, *Jegyzék a Rákóczi-Confessio új kiadása ügyében keletkezett iratokról, időrendben*, Bp., 1964. április. Gépirat, 3 f. MTA Kézirattár, Ms. 5342/1. Ld. Révész Imre, *Tájékoztatósul ehhez az iratgyűjteményhez*, Bp., 1962. nov. 4. Gépirat, 2 f. MTA Kézirattár, Ms. 5342/80.

³⁸ JAKUS, i. m.

³⁹ Érszegi Géza Tüskés Gáborhoz, Bp., 2015. ápr. 14.

⁴⁰ *Mémoires du prince François II Rákóczi sur la guerre de Hongrie depuis 1703 jusqu'à sa fin*, avec une postface et des commentaires de Béla KÖPECZI, texte établi et appareil critique par Ilona KOVÁCS, Bp., Akadémiai, 1978; *Testament politique et moral du prince François II Rákóczi*, avec une étude et des commentaires de Béla KÖPECZI, texte latin établi par István BORZSÁK, textes français et appareil critique établis par Ilona KOVÁCS, Bp., Akadémiai, 1984; *Aspirationes principis Francisci II. Rákóczi / Aspirations du prince François II Rákóczi*, texte latin établi et annoté par Balázs DÉRI, texte français établi et annoté par Ilona KOVÁCS, avec des commentaires de Lajos

Confessio teljes korabeli francia fordításának erősen rövidített, évszámokkal tagolt, modernizált átírási változatát, melyben kronológiai megfontolásból az I. és a II. könyv közé beillesztették az *Emlékiratok* szövegét.⁴¹ Ezzel az eljárással önkényesen elszakítottak egymástól összetartozó részeket, megváltoztatták a mű karakterét, a valóságreferenciák különböző szintjén álló szövegeket kapcsoltak egybe a szerzői szándék teljes figyelmen kívül hagyásával, s a valóságban soha nem létezett munkát alkottak. Lényegében ugyanezt az elvet követte a *Confessio* Szepes Erika és az *Emlékiratok* Vas István által készített új magyar fordításának közös kiadása, mely a *Magyar Remekírók* sorozat Hopp Lajos által sajtó alá rendezett kötetében látott napvilágot 1979-ben.⁴²

A hetvenes évek végétől megjelent tanulmányokban Gyenis Vilmos, Hopp Lajos, Reisinger János, Benkő Samu, R. Várkonyi Ágnes, Takács Imre, Köpeczi Béla, Tóth-Barbalics István és mások egyértelműen a *Confessio* egységes alkotásként történő értelmezése mellett foglaltak állást. A leghosszabb ideig R. Várkonyi Ágnes foglalkozott a művel, aki fokozatosan felismerte annak alapvetően irodalmi karakterét.⁴³ Összevetette a szöveg egy részét az eredeti kézirattal, előrehaladt a jegyzetek készítésében, s fontos új következtetésekre jutott. Történelmi képzettségéből fakadóan azonban csak egy részét tudta megoldani a felmerülő problémáknak, s nem hasznosította az én-irodalom kutatásában az utóbbi harminc évben elért irodalomtudományi eredményeket. Bár munkatársak – így például Érszegi Géza, Tóth Ferenc, Dénesi Tamás és mások – meg egy OTKA-pályázat⁴⁴ is segítettek, halála megakadályozta abban, hogy befejezze a munkát. A hagyaték gondozását az ELTE Középkori és Kora Újkori Magyar Történelmi Tanszéke vállalta, ahol a kritikai kiadás ügyének előmozdítására Horn Ildikó a közelmúltban megkezdte egy munkacsoport szervezését.⁴⁵

HOPP, Bp., Akadémiai–Balassi, 1994; *Meditationes principis Francisci II. Rákóczi / Méditations du prince François II Rákóczi*, texte latin établi et annoté par Balázs DÉRI, texte français établi et annoté par Ilona KOVÁCS, avec une étude et des résumés de Gábor TÜSKÉS, Bp., Balassi, 1997.

⁴¹ *L'autobiographie d'un prince rebelle, Confession et Mémoires de François II Rákóczi*, choix des textes, préface et commentaires par Béla KÖPECZI, établissement du texte d'après l'édition de 1739 des *Mémoires* et le manuscrit de la traduction française de la *Confession* par Ilona KOVÁCS, Bp., Corvina, 1977.

⁴² RÁKÓCZI Ferenc, *Vallomások – Emlékiratok*, szerk., jegyz. HOPP Lajos, utószó HOPP Lajos, SZEPES Erika, VAS István, ford. SZEPES Erika, VAS István, Bp., Szépirodalmi, 1979. A Kritérium Kiadó Téka c. sorozatában 1977-ben megjelent, Benkő Samu által készített válogatás Domján Elek 1903-as fordítását vette alapul. Szepes Erika fordítása Hopp Lajos utószavával és jegyzeteivel 2003-ban önállóan is megjelent az Alexandra Kiadónál.

⁴³ Összefoglalóan ld. R. VÁRKONYI, *i. m.*

⁴⁴ R. VÁRKONYI Ágnes, Részletes beszámoló a *Személyiség, országegység és kollektív identitás (II. Rákóczi Ferenc Confessio peccatoris című műve és világa 1676–1735)* c., 2002–2006 között futó, K 37638 sz. OTKA pályázatról: <http://nyilvanos.otka-palyazat.hu/index.php?menuid=930&num=37638&keyword=szem%C3%A9lyis%C3%A9g%2C+orsz%C3%A1gegys%C3%A9g> (2015. 02. 24.)

⁴⁵ Horn Ildikó szóbeli közlése 2015. június 9-én.

III.

Mindebből látható, a *Confessio* kritikai kiadásának elkészítése jóval több, mint egy átlagos kutatási feladat, s új minőségi szintre kell emelni a munkálatokat. Becslésem szerint összesen mintegy ezerötszáz lapnyi latin, francia és magyar nyelvű alapszöveg létrehozásáról, kb. négy-ötszáz lap terjedelmű jegyzetapparátus összeállításáról, sokszempontú forráskritika alkalmazásáról és több szaktanulmány megírásáról van szó. Ahhoz, hogy a kiadás megfelelő színvonalon elkészüljön, számos területen kiterjedt alapkutatásokat kell végezni. A jegyzetekben rejtett történeti, irodalmi, mitológiai és szimbolikus utalások százait kell azonosítani, ellenőrizni kell a valóságreferenciákat, s fel kell tárni a politikai, teológiai és más fejtegetések történeti, eszmetörténeti és egyéb összefüggéseit. Francia könyvtárakból további dokumentumokat kell beszerezni, s több tudományág legjobb hazai és francia szakembereit kell megnyerni az együttműködésnek. Ki kell dolgozni azokat az optimális megjelenítési formákat, amelyek hosszú távon biztosítják a megfelelő hozzáférést, és magukban foglalják a továbbépítés lehetőségét. A modern szemléletű kritikai kiadások Nyugat-Európában rendszerint tekintélyes intézmények összefogásával jönnek létre: Pascal *Gondolatainak* mintaszerű elektronikus kritikai kiadása például a CNRS, a BnF és a Clermont-i Egyetem együttműködésével valósult meg.⁴⁶

Egy ilyen kiadás jelentőségét elsősorban az adja, hogy lendületbe hozhatja a Rákóczi-kutatásokat, ösztönözheti az eddig külön kezelt eredmények összekapcsolását és összefüggésbe állítását. Elősegítheti Rákóczi történeti szerepének, emberi személyiségének és írói arcának teljesebb megismerését. Alapja lehet egy átfogó művelődési programnak, melynek keretében megkezdődik a katona, a politikus, a diplomata és az író munkásságának következetes nemzetközi kontextusba helyezése. Ezzel egy időben az új tudásanyag és szemléletmód fokozatosan beépül a köz- és a felsőoktatás megfelelő tartalmaiba.

A *Confessio* nem egy történeti szövegforrás a sok közül, hanem komoly nemzeti és európai érték, mely megkülönböztetett figyelmet érdemel. A kritikai kiadás a fejedelem minden eddiginél hitelesebb alakjának megrajzolása révén előmozdíthatja a magyar történelmi és irodalmi örökség fontos részének korszerű újrafogalmazását, s hozzájárulhat egy modern nemzetkonceptió kialakításához. Erősítheti a határokon átnyúló összetartozás tudatát, s elősegítheti a Kárpát-medencei kulturális tér fejlesztését. Hozzájárulhat ahhoz, hogy a romantikus, a szellemtörténeti és a marxista színezetű, mitizált Rákóczi-kép helyébe egy új, előítéletektől mentes, a különféle politikai és más ideológiák által nem kihasználható Rákóczi-képet állíthassunk. Növelheti a reális történeti önismeret iránti igényt, s ezzel serkenetheti a történeti valóságnak megfelelő nemzeti azonosságtudat kialakulását.

⁴⁶ <http://www.penséesdepascal.fr/> (2015. 07. 02.)

Tudjuk, a legalaposabb kritikai kiadás sem oldja meg az összes problémát, s csupán lehetőséget teremt a kérdések pontos megfogalmazására. Amíg azonban nincs történeti-kritikai eszközökkel megállapított, hiteles szöveg, alapvető kérdésekben nem tudunk érvényes kijelentéseket tenni. Talán sikerült bizonyítanom, hogy itt nem egy vagy több szaktudomány belső ügyéről van szó, s a *Confessio* olyan érték, amely beletartozik a kulturális örökség kiemelkedő részébe. Meggyőződésem, hogy Rákóczi fő művének háromnyelvű kritikai kiadását egyetlen tanszék vagy intézet sem tudja – még pályázati források bevonásával sem – kellő színvonalon, belátható időn belül egyedül megvalósítani. Speciális szaktudással rendelkező, gondosan kiválasztott, elkötelezett hazai és külföldi kutatók összehangolt együttműködésére van szükség. Ma már nem szorul bizonyításra, hogy az eredmények minősége nagymértékben függ a ráfordított összegek nagyságától, a bölcsészettudományokban ugyanúgy, mint a természettudományokban. A szükséges szakmai feltételek jelenleg lényegében rendelkezésre állnak, ez azonban csak a megfelelő anyagi források biztosításával együtt eredményezheti a terv igényes megvalósulását.